

2. Філософські засади досліджень трансформаційних процесів в українському соціумі

Лариса Абизова

Традиціоналізм українського суспільства: збереження національної ідентичності чи консервування минулого?

Досліджується феномен традиціоналізму в контексті сучасних соціальних трансформацій. Аналізується роль традиції як механізму збереження соціальної системи. Розкриваються етнонаціональні складові українського традиціоналізму

The phenomenon of traditionalism is explored in the context of modern social transformations. The role of tradition as a social system's saving mechanism as well as ethno-national components of Ukrainian traditionalism is analyzed.

Сприйняття людиною самої себе і власного буття формується на перехресті соціальних і особистісних контекстів. Людина набуває людяності та задає вимір своєму буттю лише засвоюючи основи людської культури, зразки діяльності і світосприйняття, які інколи мають вікову історію. Важливим елементом культури завжди були і будуть зв'язки та механізми, що не передбачають об'єктивізацію в структурі соціальних інститутів, але обумовлюють накопичення, систематизацію і передачу соціального досвіду та знань, забезпечуючи певну соціальну сталість, фундаментальність і передбачуваність подій.

Предметом дослідження є традиції та традиціоналізм як імперативна основа людської діяльності і механізм успадкування поколіннями соціальної спадщини, зокрема, традиціоналізм українського суспільства та його вплив на сучасні процеси соціодинаміки, які визначають місце України в глобалізованому світі XXI століття.

Доцільним є невеликий екскурс в історію проблеми традиції та традиціоналізму у філософській та соціально-політичній думці. Вперше проблема традиції була каталізована подіями великої Французької революції. Раціоналізм Нового часу розвивався під прапором бунту проти традиції. В Європі радикальні соціальні потрясіння піднімали на штандарти тему традиції, роблячи її майже центральною. При цьому диференція поняття «традиція» не давалася, а соціально-політична орієнтація мислителів тих часів була спрямована на роздуми про історію та людину, про співвідношення старого і нового. Гегель першим розділив два питання «про фактичну залежність теперішнього від минулого та про відношення до минулого» [3, с. 364]. Для Маркса минуле було ні цінністю, ні антицінністю, воно було просто фактом, котрий слід враховувати і в теорії, і в практиці: «Люди самі творять свою історію, але вони її творять не так як їм заманеться, а при певних обставинах... Традиції всіх мертвих поколінь тяжіють як примара над розумом живих» [5, с. 119]. Марксу належить авторство поняття «традиційне суспільство». Веберівська концепція традиційного суспільства, традиційного типу легітимності політичної влади стала вагомим внеском у розбудову загальної теорії традиції. До проблеми традиції зверталися Шлейєрмахер, В. Дільтей, Г.-Г. Гадамер, К. Леві-Стросс, П. Рікер, Р. Редфілд.

Для українського наукового загалу проблема традиції та традиціоналізму була і залишається не лише теоретичною. Складний процес розбудови української державності актуалізував одвічну для України проблему вибору не тільки майбутнього, але й минулого, якому надаються

різноманітні, суперечливі і навіть протилежні інтерпретації. У вітчизняній філософській літературі дослідження традицій мало здебільшого вигляд аналізу соціальних, політичних і культурних феноменів, царинною наукового інтересу були передовсім культура та історія. Вирішувалося найважливіше питання захисту та пропаганди національної культури, боротьби за її статус рівноправної з культурами інших народів. Наприклад, Т. Шевченко піднімав питання про історичну пам'ять народу, формулюючи в поетичній формі структури національного світогляду. М. Грушевський, звертаючись до першоджерел виникнення нашого народу, фактично здійснював історичну саморефлексію інтелектуальної самосвідомості нації на власну історію, спираючись на традиції з метою модернізації соціального устрою українського суспільства, що знайшло своє вираження в його проекті Конституції. Безцінним для свого часу було дослідження «Українська культура» Д. Антоновича і його сподвижників у різних галузях української культури (скульптура, малярство, музика, освіта, театр), пошук та обґрунтування окремішності українських традицій від польських і російських, а в деяких випадках навіть їх генетичну первинність. Наприклад, доводилася першість основ української школи й освіти, досягнень церковної архітектури, пізніше запозичених Московським царством. Після знайомства з вище названою роботою стають зрозумілими слова відомого російського філософа Є. Трубецького, про таку ж культурно-освітню функцію України по відношенню до Росії як Греції до Риму. При цьому варто згадати, що і традиція російського філософського мислення закладалася філософією Сковороди. Своєрідне бачення національних традицій і пріоритетів ми зустрічаємо в соціально-політичних ідеях традиціоналістської орієнтації Д. Донцова, М. Міхновського, В. Липинського, М. Хвильового. Особливе значення мають праці М. Шлемкевича, О. Субтельного, А. Бичко, І. Бичка, М. Поповича та інших знайомих українських авторів.

Таким чином, можна зробити висновок, що у філософських пошуках зазначена проблема посідає чільне місце. У часи стабільного, сталого соціального порядку вона існує на теоретичному рівні, набуває статусу академічності, нею переймаються здебільшого кабінетні вчені на кафедрах та в аудиторіях, але в часи соціальних зрушень, бурхливих суспільних змін, проблема традицій та традиціоналізму «виплескується» на вулицю, охоплюючи навіть колись байдужих пересічних громадян, інколи надихає їх на звернення, проте, і це слід констатувати, інколи пробуджує активність не завжди конструктивного ґатунку,

проявляючи себе на рівні суспільної психології. Спробуємо з'ясувати, чому виникає така ситуація і чи можна раціоналізувати її, зводячи до мінімуму спонтанні неконтрольовані процеси у використанні історичної спадщини та у розбудові Української держави зі стабільною політичною системою та високим добробутом громадян.

Традиція є нормою поведінки і формою організації свідомості, вона набуває значення регулятивних принципів суспільства, містить імперативне начало. Соціально значимі явища стають традиційними тоді, коли вони мають не одноразовий прояв, а постійно повторюються, передаються від старших молодшим, відтворюються в колишній формі і з колишнім змістом. Суспільні настанови можна назвати традиційними, і вони насправді стають такими, коли набувають соціальної значимості для широких мас населення. Традиції не можна впровадити декретом, лише стаючи колективним навиком, психологічною звичкою, вони стають визнаними регуляторами. Традиції впливають на емоційну сферу людини, викликаючи почуття симпатії, адже це одна з умов слідування їм. Отже, узагальнюючи, виокремлюємо такі іманентні характеристики традиції: повторюваність, загальність, стійкість та довговічність, емоційна привабливість. Традиція – це комплекс стереотипів світовідчуття, поведінки і мислення, соціальна спадщина спільноти. За влучним зауваженням Х.-Г. Гадамера, «традиція, до якої ми належимо – це не частина нашого культурного досвіду, не так званий культурний переказ, що тоді б складався з одних пам'яток та текстів і полягав би лише у передачі сенсу, змісту, вираженого засобами мови та історично зафіксований. Ні, нам безперечно передається, *traditur*, світ, що пізнається засобами комунікативного досвіду, він передається нам як постійно відкрите незкінченне завдання» [2, с. 14].

Традиціоналізм являє собою специфічний спосіб ставлення до традиції, це спосіб мислення, суть якого полягає у захисті всієї соціальної спадщини від змін. Теоретично можливі дві крайні ситуації: на одному полюсі – повна байдужість індивідів у відношенні своєї спадщини і виключення минулого із системи прийнятих цінностей (антитрадиціоналізм), на іншому – тотальна включеність у минуле, оскільки йому надається абсолютно позитивне значення (традиціоналізм). Перша ситуація належить радше сфері вимислу, тому що можна уявити людей відчужених від минулого, але в реальному житті це навряд чи можливо. Традиціоналізм охоплює всі сфери суспільства – економіку, політику, ідеологію і культуру. Зразки діяльності, поведінки і мислення, що існують у даних сферах, тлумачаться як священні з причини свого укорінення в минулому. Воно (минуле) в традиціоналізмі стає головною ознакою цінності світогляду і перетинається з існуючим положенням речей. Всі соціальні процеси мають задовольняти критерію порядку. Для традиціоналізма характерні ірраціоналізм та антиіндивідуалізм, а також вибір на користь минулого, який виключає апелювання до розуму щодо принципів поведінки. Проте, сама традиція сприймається не як протилежність розуму, а як вищий розум, підтверджений багатовіковим досвідом. Визнання критерію давності усуває необхідність з'ясування цінності елементів минулого, таким чином, традиція не стільки усвідомлюється, скільки переживається. Ініціатива окремої людини не потрібна, оскільки достатньо навчитися жити так, як жили предки, індивідуальна активність навіть шкідлива тому, що може спричинити руйнування освяченого минулим образу життя. Досвід, звичай, навички існують як колективне надбання.

Традиціоналізм проявляється як консерватизм в ті моменти, коли існуючий споконвіку порядок відчуває загрозу змін, консерватор стоїть на варті існуючого ладу, він послідовно антиреволюційний. Варіантом прогресивного традиціоналізму є прагнення відтворити, відродити втрачений або знищений стан речей шляхом виправлення нового. Традиціоналізм прогресивний і традиціоналізм консервативний проявляють себе по-різному і за різних умов, об'єднує їх апелювання до минулого як до єдиного джерела зразків і цінностей. У сучасній літературі під традиціоналізмом розуміється тип життя і світогляд суспільств, що визначаються як доіндустріальні, архаїчні, аграрні, фольклорні, замкнуті. Суттєвою характеристикою таких суспільств є стагнація та ігнорування змін. В умовах могутньої хвилі соціальної і політичної творчості у нашій державі з'ясування змісту та ролі традицій і традиціоналізму виступає способом осмислення власної історії та перспектив розвитку українського суспільства.

У праці «Національна ідентичність» Е. Сміт визначає основні елементи матриці національної самосвідомості, які, по суті, складають ядро будь-якого традиціоналізму і виступають своєрідними фільтрами, якісними параметрами самоідентифікації та самозбереження нації. У контексті вітчизняної історико-культурної площини вони виглядають наступним чином:

Групова назва нації. Психологічно – це синонім самовизначення «ми», важливий компонент для відчуття національної єдності та відмінності від інших. Українець – це звучить гордо і багато про що говорить світові і самому українцю.

Міф про спільних предків та єдине походження. Запитання «Звідки ми?» є головним при визначенні «Хто ми?». Цей компонент надає національній самосвідомості певний історизм, момент початку нації в історії. В українській історичній науці, наприклад, (один із варіантів) доводиться точка зору на Київську Русь як державу українського народу, котру знехтувала імперська російська історія і тим самим збіднила історію та минуле України. В Росії наполягають на своїй причетності до колиски східних слов'ян, спростовуючи українську позицію. Це, нажаль, приклад історичних претензій на минуле, на історичне начало народу, яким інколи, «торгують» політичні сили, особливо у виборчих кампаніях.

Зв'язок з конкретною територією, рідним краєм. Прив'язаність до певної місцевості має міфічний і суб'єктивний характер, вона виступає як священна земля, земля предків, допомагає натуралізувати історичні події та пам'ятки. Софійський собор, Золоті ворота – символ української давнини, озера, гори, річки – все традиціоналістський світогляд обертає на символи національних чеснот. Для українця Дніпро не просто географічна назва, а символ історичної величі, театр історичної драми. Рідний край та навіть змєня рідної землі породжує відношення святості.

Національний характер і вираження його в національних героях та геніях. Князь Володимир, Ярослав Мудрий, Богдан Хмельницький, Т. Шевченко, М. Грушевський, М. Лисенко, брати Клички – національні герої України, стовпи української історії і культури, образи і справи яких національна свідомість використовує як еталони оцінки вчинків та дій сучасників.

Традиційна національна релігія. Практика релігійного життя забезпечує високий рівень неперервності між поколіннями і спільнотами. Для українців традиційна народна віра –

православна. В історії України важко переоцінити роль релігії у збереженні етносу, хоча б у часи польського панування, коли зміна віри фактично означала і зміну етносу.

Культура і мова. Культура відображає не тільки національний спосіб побуту, життя, творчості, але й мислення, відношення до світу, це і національні символи, котрі втілюються в атрибутах нації (прапор, гімн, столиця, грошова одиниця, свята, меморіали, народні костюми тощо), породжуючи емоційні відгуки національної спільноти.

Спільна історична пам'ять і національна солідарність. Єдина історична пам'ять нації про події, перемоги, кривду, досягнення, про великих людей, про спільне горе і щастя має могутню єднальну силу, готову проявитися в складних, критичних моментах історії. Національна солідарність виростає з історичної пам'яті нації, фактор національної солідарності породжує передзаданість захисту «своїх», виключає критичність і запитання типу «Ми праві чи ні?»

Ґрунтуючись на вищезазначеному, можна стверджувати, що окреслені елементи культурної матриці української національної самосвідомості складають систему самоідентифікації, самозбереження і самозахисту нації в історії, зміст українського традиціоналізму. Постає питання: український традиціоналізм сьогодні – це ярмо минулого, незримі соціальні ланцюги чи спосіб десакралізації минулого і потенція політичного, економічного, соціального та культурного злету України?

Традиції відображають спосіб існування соціуму, колективний спосіб діяльності. Традиція вчить окремого індивіда і цілі покоління як слід думати та діяти, демонструє включеність людини в колективний досвід діяльності, який підпорядковує її певним схемам, нормам, ідеалам і, можливо, в якійсь мірі обмежує особистість, збіднює її внесок, «розчиняє» в усталеному, позбавляє яскравої долі та особистої слави. Але причетність до традиції забезпечує її прихильників ліками від екзистенційного страху, пом'якшує ризикованість дій. Пам'ятаємо, що історія не пишеться з чистого аркушу і минуле, в різних його іпостасях, визначає як сьогодні так і майбутнє. Політичні сили правого і лівого ґатунку, йдучи до влади, спекулюють на проблемі інтерпретації минулого, ігноруючи норми наукової об'єктивності і коректності. У політичних іграх сьогодні використовують і князів Київської Русі, і українських гетьманів, і вояків УПА, і, навіть, український гопак та вишиванки. Минуле не можна пояснювати логікою політич-

ної боротьби нашого часу, тим паче воно не повинно обслуговувати пристрасті цієї боротьби. Україна є регіоналізованою державою, на сході і заході має місце нетотожна оцінка минулого. Це факт, якого не треба боятися, його треба усвідомити, щоб ефективно рухатися далі, а не затримуватися назавжди в минулому, переконуючи сучасників-опонентів у їхній неправоті, претендуючи лише на власне «правильне» розуміння і використання минулого і соціальної спадщини. На якийсь час минуло з повагою треба залишити у спокої, не маніпулювати ним, можливо, доки не налагодиться життя в державі і не згаснуть політичні баталії. Я не закликаю нехтувати традиціями, ні, ми маємо багате минуле і нація повинна зберігати свої традиції, шанувати їх, але не зупинятися на них, перетворюючи їх захист у самоціль, адже між захистом і застоєм хитка межа, треба йти вперед, не замикаючись у рамках лише своєї традиційної культури. Це не є зрадою національних інтересів або загрозою знищення національної ідентичності, це є відкритість світу і змінам. Наш національний характер і багата минувшина є надійним щепленням від втрати національної окремішності і можливості розчинитися у космополітичному глобалізованому світі. Майбутнє України, сучасна державна стратегія, потребує науково-технічних, економічних, освітніх, ідеологічних та інших нововведень, саме вони можуть забезпечити соціальний поступ суспільства і мають бути предметом сучасних наукових і громадсько-політичних дискусій. Суспільний діалог варто перевести з площини політичної і культурологічної в економічну. Минуле треба поважати, берегти і цінувати, але жити ним не можна, треба дати спокій минулому, залишивши його в минулому, як культурологічний факт, а не сенсоутворюючу основу сьогодення.

1. Бухаркин П. Е. Свобода и традиционализм / П. Е. Бухаркин // Звезда. – 2009. – № 11. 2. Гадамер Х.-Г. Философия и герменевтика // Актуальность прекрасного / Х.-Г. Гадамер. – М., 1991. 3. Гегель Г. Энциклопедия философских наук: В 3-х тт. / Г. Гегель. – М., 1977. – Т. 3. 4. Макаров А. И. Традиция против истории в философии современного европейского традиционализма / А. И. Макаров // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М., 2001. – Вып. 6. 5. Маркс К. Восемнадцатое Брюмера Луи Бонапарта / Карл Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. – Собр. соч.: в 50 т. – Вид. 2-ге. – М., 1957. – Т. 8. – С. 115–217. 6. Попович М. Національна культура і культура нації / Мирослав Попович. – К., 1994. 7. Смит Е. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт; [пер. з англ. П. Тарашук]. – К.: Основи, 1994. – 223 с. 8. Традиционализм // История философии. Энциклопедия. – Минск, 2002. 9. Українська культура: лекції / [упоряд. С. Ульяновська]. – за ред. Д. Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – 558 с. – (Бібліотека «Пам'ятки історичної думки України»).

Тетяна Бойко

Страх формування національної ідентичності

Криза єдності українського суспільства виявляє проблему формування національної ідентичності. Відчуття меншовартості, соціальна апатія та втрата традиційних ціннісних орієнтирів породжують страх відтворення власної національної сутності, що було проаналізовано у статті.

The crisis of unity of the Ukrainian society and the caused by it problem of forming of national identity are analysed in the article. It is shown, that the sense of less-significance, social apathy and lost of traditional values cause the fear of recreation of on national essence.

Проблема ідентичності в українському суспільстві відображає соціальну, економічну, політичну та культурну кризу його єдності. Внаслідок активних політичних процесів, нестабільності, протиставлення культурних, мовних та етнічних груп відбувається дезорієнтація людини у виборі цінностей, моральних засад, ідей. Вироблення особистої позиції щодо перспектив та шляхів розвитку своєї країни, питань стратегічного значення та національного

майбутнього залежить від ступеня сформованості переконань та подолання численних стереотипів та страхів.

Варто звернути увагу, що усвідомлення особою приналежності до певної нації вказує на визначення деяких пріоритетів у її ціннісних орієнтаціях та лояльності, які пов'язані з національною ідентичністю. Безумовно, важливими стають історична пам'ять про походження, символи. Як наслідок, апеляція в соціальних рухах до національних